

KÖZLEMÉNYEK

Milyen könyveket forgatott Csokonai (s miket nem)?

„Hafiznak az Életét gyűjtögetem most, ki a' tenerumban legelső Napkeleti Poéta: de nem tudom, hol kaphatnék a' Revitzky Specimen Poëseos Persicaet? A' mi Bibliothecánkban nem találhatik. – Nints é a' Tekintetes Úrnak Gleimja, és a' Degen' vagy Schneider Kiadásából való Anakreonja? Nints é új Editióú Eschenburgja, a' Beyspiel-sammlungjával együtt? Szükségem volna még egy német Batteuxra, akár a' Ramler', akár a' Schlegel' fordításából volna, – és egy Sulzer' Lexiconjára. Mind ezekből semmit sem találni nálunk. A' mi belőlök a' Tekintetes Úrnak megvagyon, kérem méltóztassa nékem az első lehető móddal megküldeni; hogy az Anakreon' és Hafiz' Életéről 's az Anakreoni és Persa Poézisről való Értekezésemet annál tökéletesebbé tehessem. Az Anacreoni Daljaim' elejébe akarom azt tenni, mind azért hogy a' Könyvetske vastagabbodván formásabb legyen, mind azért hogy azon Értekezés által Interesséje nevedkjen;”¹

1803-ban írta Csokonai ezeket a sorokat Kazinczy Ferencnek, amikor az *Anakreoni Dalok* kötetéhez szánt jegyzetek és értekezések összeállításán dolgozott. Ehhez a munkához próbált segítséget kapni a szükséges könyvek megszerzésével.² A gyűjtemény igen fontos szerepet tölt be a költői életműben. Az 1797 és 1800 között, valamint 1803-ban keletkezett versek szorosan illeszkednek abba a hagyományba, amelyet a XVIII. századi magyar irodalomban – a német költészet hatására – az anakreóni dalköltészet teremtett, ugyanakkor kiemelkednek a hasonló témájú művek sokaságából. Az összeállítás és kiadás a költő számára több volt pusztá üzleti vállalkozásnál, több pusztá hagyománykövetésnél, több egy költői divathoz való csatlakozásnál. „A magyar Anakreon”-t (ahogy magát Csokonai a kötet jegyzeteiben nevezte) kortársainál mélyebb, szorosabb viszony fűzte a görög költőhöz. A csalódások, a földi boldogság és boldogulás minden lehetőségének meghiúsulása után Anakreón könnyed, derűs életszemlélete a boldogság új útját kínálta számára. A többi magyar anakreontikussal ellentétben ő határozottan elutasította a dalok fordítását is, szerinte inkább „az ő töle kedvelt édes tárgyokról, az ő tulajdon könnyűségével, vidám humorával, és kellemetes elő-

¹ Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Levelezés. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: DEBRECZENI Attila. Bp. 1999. (a továbbiakban Cs/Lev.), 244.

² A 18 anakreóni dalt tartalmazó kötet munkálatai 1801-ben kezdődtek (vö. Cs/Lev. 128.), de csak 1806-ban jelent meg – 1803-as évszámmal: *Anakreoni Dalok Cs. Vitéz M. által*. Bétsben, 1803. (a továbbiakban AD.). Márton József, a költő barátja adta ki, akit Csokonai a debreceni kollégiumból ismert (l. róla Cs/Lev. 621.). A végén olvashatóak külön lapszámozással a jegyzetek: „Jegyzések és Értekezések az Anakreoni Dalokra” (a továbbiakban AD/j., 1–56.). Töredékes munkáról van szó, ugyanis a jegyzetek a XV. dal után félbeszakadnak, illetve a tanulmányban Csokonai utal egy I. és II. „Kiereszkedés”-re, amelyekben többek között Anakreón életéről és költészetéről elmélkedett volna, ezek elkészültéről azonban nincsen tudomásunk, tehát a „Jegyzések és Értekezések”-ből igazából csak a „jegyzések” készültek el.

adásával” kell „rövid és tsínos Dalokat szerezni.” A költemények művészi megformálása, könnyed hangvétele jelzi, hogy ezt leginkább neki sikerült megvalósítani a kortársak közül, kötetével betetőzőjévé, összegzőjévé vált a műfajnak.

Mint a fent idézett levélből kiderül, a dalok mellé tervezett jegyzeteket és értekezéseket csupán kiegészítésnek szánta a szerző, ennek a szándéknak azonban ellene mond a tudományos igényesség, pontosság, amellyel azokat készítette. A munka, bár sajnos töredékes, irodalomtörténetileg mégis több szempontból értékes, alaposabb vizsgálatra érdemes alkotás. Nem csupán azért, mert ez az első megjelent magyar nyelvű értekezés Anakreónról³ és az anakreóni dalokról, hanem azért is, mert általa újabb vonásokkal gazdagodik a tudós, sokoldalúan művelt, klasszicista iskolázottsággal rendelkező, ugyanakkor új utakat kereső költő képe.

A tanulmány az első oldalhoz⁴ írott jegyzettel kezdődik, ez tulajdonképpen egy elméleti bevezetés, amelyben a szerző összegzi mindazt, amit Anakreónról, költészetéről, műveiről, hatásáról, kiadóirol, fordítóirol, valamint a róla szóló írásokról tudott. Ezután következnek az egyes dalokhoz készült tárgyi és nyelvi magyarázatok. A jegyzetekhez azonban továbbiak kapcsolódnak, mintegy 58 lábjegyzet, amelyekben közel hetven szerzőt és munkát nevez meg Csokonai. A könyvek egy része elméleti, esztétikai jellegű, ezeket főként a bevezetéshez használta a költő, másik a népszerű Anakreón-kiadásokat és Anakreónról szóló írásokat foglalja magában, a harmadik csoporthoz pedig azokat a lexikonokat, természettani és szépirodalmi műveket sorolhatjuk, amelyekből a tárgyi és nyelvi magyarázatok elkészítésénél dolgozott.⁵ Ez a hatalmas jegyzetanyag fontos adatokkal szolgál Csokonai műveltségére vonatkozóan: Egyrészt újabb bizonyítékát láthatjuk a költő széles körű tájékozottságának, másrészt rámutat azokra az esztétikai munkákra, amelyek irodalmi tájékozódásának alapjául szolgáltak. A felsorolt munkák jelzik műveltségének klasszicista gyökereit, ugyanakkor rávilágítanak egyéni érdeklődésére, új utakat kereső próbálkozásaira is. A lábjegyzetek, források alapos vizsgálata mindezen túl egy érdekes filológiai problémára derít fényt. Csokonai ugyanis sajátos jegyzetelési módszert alkalmazott (valószínűleg nem csupán ebben a munkájában): jó néhány hivatkozás, cím csak látszólag származik közvetlenül tőle, valójában nem a saját olvasmányai alapján készítette őket, hanem két-három mű szolgált alapul, belőlük idézett, anélkül, hogy jelölte volna.

1. Népszerű és új irányba mutató esztétikai művek

Bán Imre Csokonai irodalomelméleti műveltségéről szólva felsorolja a meghatározó fontosságú elméleti munkákat: „Hogy Scaliger *Poetices libri septem* (1561) c. nagy művét (MM II. 204, 207, 212) vagy Morhof *Polyhistorát* (1688–92), Bayle *Dictionnaire*-jét (1697) jól ismeri, az természetes (mindkettő pl. MM II. 217). Legfőbb irodalomelméleti forrásait: Sulzert, Ramlert (Batteux német fordítóját), Marmontelt maga is felsorolja az Anakreoni dalok »jegyzéseiben«.”⁶ E felsorolás a mi szempontunkból azért különösen figyelemreméltó, mert teljes egészében a „Jegyzések...”-en

³ Csokonai előtt Révai Miklós írt magyar nyelvű értekezést Anakreónról, de nem önállóan, hanem a német Johann Friedrich Degen tanulmánya (I. a 21. sz. lábjegyzetet) alapján, de mivel nem jelent meg, nem került be az irodalmi köztudatba (a kézirat bemutatását I. CSAPLÁR Benedek: *Révai Miklós élete I–IV.*, Bp. 1881–1889., III. 415–430.).

⁴ Itt ez áll: „Anakreoni Dalok Cs. Vitéz M. által. Bétsben, Pichler Antal betűivel, 1803.”

⁵ A lábjegyzetekben megnevezett művek többsége ma is megtalálható a debreceni református kollégium könyvtárában.

⁶ Vö. BÁN Imre: *Csokonai világirodalmi távlatai*. In: *Költők, eszmék, korszakok*, Debrecen, 1997. 293. A zárójelben megjelölt oldalszámokon Csokonai általunk tárgyalt tanulmánya olvasható (vö. *Csokonai Vitéz Mihály minden munkája*. MM., Sajtó alá rendezte: VARGHA Balázs., Bp. 1973. II. 204–223.).

alapszik. Valamennyi szerző szerepel a tanulmányban, de – mint alább kiderül – nem egyforma hangsúllyal vannak jelen, és nevüknek, művüknek idézéséből nem feltétlenül következtethetünk arra, hogy munkáik egyaránt a költő irodalomelméleti műveltségének alapjául szolgáltak.

Leggyakrabban a német Johann Georg Sulzer és Johann Joachim Eschenburg nevével találkozunk. Sulzer lexikonának (*Allgemeine Theorie der schönen Künste in einzelnen, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden Artikeln abgehandelt*, első kiadás: Leipzig 1771–1774.) 1786–87-es kiadását Kazinczytól kérte és kapta meg a költő.⁷ A négykötetes mű, amely külön szócikkekben tárgyalja a poétikai fogalmakat, végigkísérve kialakulásukat, történetüket, évtizedekig nagy hatással volt a kortárs irodalomra.⁸ Csokonai az elméleti bevezetésben többször hivatkozik rá, sőt ez volt Anakreónról szóló ismereteinek legfontosabb forrása, a magyarázatokban pedig egy-egy irodalmi fogalommal, adattal kapcsolatban utal a lexikonra. Eschenburg költészettani műve (*Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften*, Berlin und Stettin 1783.) a hozzá tartozó szöveggyűjteménnyel együtt (*Beispiel-Sammlung zur Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften*. 1–8. Berlin und Stettin 1788–1795.) a felvilágosodás korában nem csupán Csokonainak volt kedvelt, műfajelméleti kérdésekben is irányadó kézikönyve.⁹ Ő – a fent idézett levél szerint – a kötet újabb kiadását is szerette volna megszerezni, de a rendelkezésünkre álló adatok azt igazolják, hogy nem sikerült.¹⁰ A tanulmány elején Eschenburg alapján határozza meg a lírai műfajokat, és hivatkozásokat emel ki könyvéből.

A korábbi századok elméleti szerzői közül főként Scaliger és Morhof neve szerepel a jegyzetekben. Julius Caesar Scaliger, latinul író olasz költő, irodalomelméleti író *Poëtices libri septem...* (Lyon 1561.) c. műve a költészetéről alkotott eszmék egyik legteljesebb 16. századi rendszerezése volt, nézetei Európa-szerte nagy hatást gyakoroltak a következő korszak irodalomszemléletére, Daniel Georg Morhof, német költő, irodalomkritikus kétkötetes műve (*Polyhistor, Literarius, Philosophicus et Practicus. Cum accessionibus virorum clarissimorum Joannis Frickii et Johannis Molleri, Editio tertia, cui praefationem, notitiamque diariorum litterariorum europae praemisit Joannis Albertus Fabricius*, a tanulmányban idézett kiadás: Lubeckae 1732.) pedig átfogó képet adott a kor minden tudományágáról. E két forrást irodalmi, verstani fogalmak értelmezéséhez, valamint régebbi századokban élt híres emberekkel kapcsolatos események, vélemények bemutatásához használta Csokonai.

Ramlerre és Marmontelre a jegyzetekben mindössze egyszer, az elméleti bevezetésben hivatkozik a szerző. Karl Wilhelm Ramler, német költő volt az egyik, aki lefordította és kibővítette Charles Batteux Közép- és Kelet-Közép-Európában igen népszerű, klasszicista szellemű poétikáját (*Principes de la littérature*, Párizs 1755.),¹¹ a német fordítás címe: *Einleitung in die schönen Wissenschaften. Nach dem Französischen des H[er]rn. Batteux, mit Zusätzen vermehret von Karl Wilhelm Ramler*. Kazinczytól ezt vagy a Schlegel-féle fordítást próbálta megszerezni a költő, de szintén sikertelenül,¹² tanulmányában tehát – bár nem jelöli – közvetve, Eschenburgból idézte a hi-

⁷ Vö. Cs/Lev. 247.

⁸ Hatásáról, korabeli népszerűségéről, megítéléséről I. CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Bp. 1990., 134. valamint MARGÓCSY István: *Verseghy Ferenc esztétikája*. = ItK 1981. 545–546.

⁹ Vö. Cs/Lev. 28., 47., 88., 244., 288. és a hozzájuk fűzött jegyzeteket, valamint SZAJBÉLY Mihály: *„Idzádnak a’ magyar tollak” Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*. Bp. 2001. 142–156.

¹⁰ Tudjuk, hogy Kazinczy nem tudta neki elküldeni (vö. Cs/Lev. 247.), azt is, hogy a „Jegyzések és Értekezések” autográf fogalmazványában az 1789-es (stuttgarti), tehát a keresett „új Editió” szerepel (az oldalszám megnevezése nélkül), az AD/j.-ben viszont már az 1783-as kiadás.

¹¹ Vö. CSETRI Lajos: *i. m.* 132.

¹² Vö. Cs/Lev. 244., 247.

vatkozásokat.¹³ Marmontelnek az Enciklopédia számára írt költészettani cikkét (*Poétique française*, Párizs 1763.) azonban nem más munkájában, az epopeáról szóló értekezésben is említi. Azt írja, hogy egy nagyobb terjedelmű poétikai rendszerező tanulmányon dolgozik, s ebben példaként a francia író poétikáját állítja maga elé.¹⁴ A munka elkészültéről azonban nincs tudomásunk, s azt sem tudjuk, mennyi valóságalapja volt ennek a kijelentésnek.

Csokonaival kapcsolatban többen utaltak arra a tényre, hogy szépirodalmi műveiben és elméleti írásaiban a herderi gondolatokkal rokon vonásokkal találkozunk. Mindez elsősorban a nemzeti és nem antik hagyományok felé fordulásban jelentkezett. A témával foglalkozó írások jelzik, hogy bár ennek nyomait más XVIII. századi magyar szerző munkáiban is megtaláljuk, ebben az időszakban Csokonai irodalmi és esztétikai tájékozódásában fedezhetjük föl leginkább – még ha elszórtan is – e szemléletmód megnyilatkozását.¹⁵ A „Jegyzések...”-ben szintén fölbukkan néhány erre utaló jel, azonban épp ez a munka teszi kétségessé, hogy valóban találkozott a költő Herder írásaival. Az anakreóni dalokról szóló értekezések ismertetésében ezt írja: „Még egy felette hasznos Német Gyűjteményben igen szépen és derekasan le van írva az Anakreóni Daloknak valóságos természetek; de azzal sem élhettem.” A gyűjtemény szerzőjét nem nevezi meg, a lábjegyzetben csupán ennyi áll: „Fragmenten über die neuere deutsche Litteratur. (I. Th. S. 338. f.)”. Az utalást – anélkül, hogy jelezte volna – Sulzer „Anakreón” szócikkéből másolta ki (a címet helytelenül írva: Fragmente helyett Fragmenten), s ott sem szerepel a szerző neve.¹⁶ Szauder József ezt az adatot idézi annak bizonyosságául, hogy a költő valószínűleg nem ismerte Herder írásait, azt azonban ő sem zárja ki, hogy a herderi gondolatkör elemei ne juthattak volna el hozzá.¹⁷ Ezt erősítik meg a „Jegyzések...” azon kijelentései, amelyekben a szerző a nemzeti hagyomány, a nemzeti múlt értékeinek föltárására szólít föl,¹⁸ valamint a lábjegyzetben megemlített néhány mű, amelyeknek fölfedezése és elismerése a nem antik hagyományok alaposabb megismerésének szándékát iga-

¹³ A lábjegyzetben ez áll: „RAMLER (Batteux, Th. III. S. 3. ff.) MARMONTEL (Poétique Française Tom. II. Ch. 15.)”. Eschenburgnál pedig a következőt olvashatjuk: „Ramlers Batteux, Th. III. S. 3ff. [...] Poétique Fran[çoise] de Marmontel, T. II. Ch. XV.” (ESCHENBURG: *i. m.* 107.) Marmontelre sem közvetlenül utal, ezt igazolja, hogy a francia szerző poétikájának megfelelő fejezetét Eschenburg is tévesen jelöli, nem a XV. hanem a XVI. szól az ódáról, ezt azonban Csokonai változtatás nélkül átvette.

¹⁴ Vö. Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. Sajtó alá rendezte: VARGHA Balázs., Bp. 1973. II. 131., valamint MEZEI Márta: *Poétikai kérdések Csokonainál.* = It 1974. 414–419. és SZAJBÉLY M.: *i. m.* 154–155.

¹⁵ Vö. SZAUDER József: *Csokonai poétikájához.* In: *Mesterség és alkotás*, Bp. 1972., 79–98., DEBRECZENI Attila: *Csokonai, az újrakezdekés költője.* Db., 1993. 151–158., SZAJBÉLY M.: *i. m.* 101–106., DEBRECZENI A.: *Nemzet és identitás a 18. század második felében.* = ItK 2001. 5–6. sz. 513–552.

¹⁶ Sulzer a következőt írja: „In den Fragmenten über die neuere deutsche Literatur (I. 338. u. f.) ist der eigenthümliche Charakter der Anakreontischen Dichtart sehr glücklich entworfen.” (SULZER: *i. m.* „Anakreón”, I. 87.)

¹⁷ Vö. SZAUDER J.: *i. m.* 80., valamint DEBRECZENI A.: *Csokonai, az újrakezdekés költője.* 131.

¹⁸ Immár szállóigévé váltak a következő mondatok: „Magyarjaim! Literátorok! ne tsak a' külföldi írókat olvassátok, hanem keressétek fel a' rabotázó együgyü Magyarat az ő erdeiben és az ő Scythia pusztáiban, hányátok fel a' gyarló énekes könyveket, a' veszekedő Predikáziókat, a' szűr bibliopoliomon kiterített szennyes Romántzokat, hallgassátok figyelemmel a' danoló falusi leányt, és a' jámbor puttonost; akkor találtok rá az Árpád' Szerentsi táborára, akkor lelitek fel a' nemzetnek ama' mohos, de annál tiszteletesebb maradványit, a' mellyeket az olvasott és útazott uratskáknak társaságában haszon-talan keresnétek.” (A tanulmányból származó idézeteket a kritikai kiadás készülő kötete alapján közöljük, ezt a továbbiakban külön nem jelöljük. Az idézett gondolat összefüggéséről az életmű többi darabjával és az európai irodalommal l. DEBRECZENI A.: *i. m.* 155–158., valamint SZAJBÉLY M.: *i. m.* 98.)

zolja. Az egyik Robert Lowthnak a zsidó költészetéről szóló híres értekezése: *De sacra Poësi Hebraeorum praelectiones accademicae. Notas, et epimetra adjecit Joannes David Michaelis*, Göttingae 1770., a másik pedig William Jones, angol orientalista nevezetes munkája: *Poëseos Asiaticae Commentariorum Libri Sex, Ex Editione Jo. Gottfr. Eichhorn. Lipsiae 1777.*, amely a keleti költészet értékeit tárja föl. Mindkettőre csupán egyszer hivatkozik Csokonai – két különböző helyen. Az elsőnek a héber ódáról szóló fejezetére (Odae hebraeae), a másikkól pedig „egy Török Poéta” versére. Szauder József mélyrehatóan foglalkozott e művek jelentőségével az európai és magyar irodalomban, s bemutatta, hogyan indították el a költőben – a legnagyobb Lowth inspirálta gondolkodótól, Herdertől függetlenül – azt a folyamatot, amely a zsidó poézis értékeinek elismerésével és felmagasztalásával a görög és római antikvitás kizárólagos mintaszerűsége mellé más, hasonlóképp mintaszerű költészetet állított.¹⁹ E folyamat eredménye az a hosszú könyvkivonat is, amelyet *Az ázsiai poézisről* címmel Jones könyve alapján készített, és nem hagyhatjuk figyelmen kívül Képes Géza feltételezését sem, aki Csokonai Háfiz-kultuszának forrásait kutatva arra a következtetésre jutott, hogy Jones könyvéből ismerkedett meg Háfizzal és a perzsa költészettel.²⁰ Ezek az adatok, valamint az életmű más darabjaiban előforduló utalások határozottan jelzik a költő hagyomány szemléletének a kortársakat megelőző alakulását.

2. Anakreón-irodalom – Német minta

A lábjegyzetek alapján bizonyosnak látszik, hogy Anakreónról, költeményeiről, verseinek kiadásairól elsősorban a német irodalom, pontosabban Sulzer lexikona alapján tájékozódott a tanulmány szerzője. A bevezetésben, a görög poéta költészetének bemutatásában a német esztétikus gondolatait fűzi tovább, majd a kiadásokat, értekezéseket és költeményeinek különböző nyelvű fordításait tekinti végig. Tanulmányában főként az ott említett kiadásokat, értekezéseket és fordításokat emeli ki. A kiadások között szerinte „A'Dégen kiadása német fordítással együtt, [...] leghaszná-

¹⁹ Vö. SZAUDER J.: *i. m.* 81–95., FEKETE Csaba: *Csokonai tanulmányai.* = *Studia Litteraria* 1986., 80–84., valamint HORVÁTH Iván: *A grammatikai szemlélet kezdetei a magyar verselméletben (Földtől Aranyig).* = *ItK* 1970. 290–305. és *Cs/Lev.* 28., 437., 439., 783., 789.

²⁰ A tanulmány részletesen bemutatja Jones és a perzsa költészetéről értekező, valamint Háfiz verseit fordító magyar gróf, Reviczky Károly kapcsolatát (Háfiz-fordításainak és a perzsa költészetéről szóló értekezésének kiadása: *Specimen poeseos persicae sive Muhammedis Schems-eddini, notioris agnomine H a p h y z i ghazelae, sive Odae sexdecim, ex initio Divani de promptae, nunc primum latinitate donatae, cum metaphrasi ligata et soluta, paraphrasi item ac notis.* Vindobonae 1771.), s igazolja, hogy Jones munkájában a grófnak több fontos gondolata fölfedezhető, majd további adatokat idéz annak bizonyítására, hogy „Reviczky sugározta ki a Háfiz iráni rajongást 1768 és 1774 közötti időben egész Európába”. Semmi sem bizonyítja, hogy Csokonai olvasta a gróf könyvét, sőt inkább ennek ellenkezőjére vannak adataink levelezéséből. (Reviczky munkáját hiába próbálta megszerezni, s éppen a „Hafiz és a' Persiai dolgok miatt” nem tudta befejezni tanulmányát. Vö. *Cs/Lev.* 292., 300., 302., 309., 868., 789., 866.). Képes Géza végül megállapítja, hogy „a feltétel nélküli rajongást – és a rajongás anyagi alapjait is! – adta át Reviczky Jonesnak, akitől aztán Csokonai mindezeket megkapta, hogy úgy mondjam: visszakapta. Tehát: tökéletes körforgás történt, amelynek kiinduló és bezáró pontja ez esetben egy-egy magyar költő” (vö. KÉPES Géza: *Háfiz és Csokonai.* = *Filológiai Közlemények* 1964. 397–405.).

vehetőbb.²¹ A' prosodiára és philológiára, legjobb a' Bárnésé." Valószínűleg nem véletlenül vélekedik így, hiszen Sulzer hasonlóan ítélt Josua Barnes kötetéről (*Anacreon Teius, Poeta lyricus Summâ Curâ et Diligentia, ad fidem etiam Vet. MS. Vatican. Emendatus. Pristino Nitori, Numerisque suis Restitutus, Dimidiâ ferè parte Auctus, Aliquot nempè justis Poematiis, et Fragmentis plurimis, ab undiquaque conquisitis. Item Anacreontis VITA etc. Aliaque, quorum seriem sequens Pagina notat. Operâ et studio JOSUAE BARNES Cantabrigiae 1705.*), s az általa írt Anakreón-életrajzot találja a legjobbnak.²² Csokonai a görög költő életének, költészetének, műveinek bemutatásához főként ezt a jegyzetekkel ellátott, görög és latin nyelvű kiadást használta, sőt egy kivonatot is készített belőle, amelyet minden bizonnyal a Kazinczyhoz írott levelében emlegetett Anakreón-életrajzhoz, a végül el nem készült „I. Kiereszkedés”-hez használt volna föl.²³ Ebben vázlatosan leírja Anakreón egész életét, különösen kiemelve, mennyire nagy becsben tartották őt a korabeli nagy emberek.

A fönmaradt Csokonai-kéziratok között találunk egy másik hasonló témájú, de az előbbinél sokkal rövidebb, vázlatosabb, részben latin, részben magyar nyelvű följegyzést,²⁴ ez pedig a tanulmányban szintén gyakran emlegetett Born-kiadás előszava alapján készült. A kötet címe: *Anacreontis et Sapphus Carmina Graece recensuit notisque illustravit perpetuis ex optimis interpretibus, quibus et suas. Adiecit Fredericus Gottlob Born, Lipsiae 1789.*²⁵

A kiadások közül Csokonai még kiemel néhányat: „Pompás kiadások Rómában a' Spalettié; és a' két Pármai.” Spaletti kiadásáról (*Anacreontis Teii Convivalia, hemiambia, Romae, in aedibus Spaletti 1781.*) Sulzer is hasonlóan vélekedik,²⁶ a két pármái kiadást pedig a költő minden bizonnyal a tanulmánya elején említett Teleki Sámuel gróf katalógusából ismerte (*Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék. Pars 1-4. Bécs 1796-1819.*)²⁷

Egy számára igen kedves kötetet különösen dicsér:

²¹ Johann Friedrich DEGEN, német teológus, filológus görög (*Anacreontis carmina ex recensione Brunckii edidit varietatem lectionis selectam et indicem adiedit M. Ioannis Fridericus Degen. Edit. III. Erlangae 1781.*), illetve német nyelvű (*Anakreons Lieder, Erlangen 1782.*), jegyzetes Anakreón-kiadása egyébiránt igen népszerű volt nem csupán a német (vö. SULZER: *i. m.* „Anakreón”, I. 86., ESCHENBURG: *i. m.* 116.), hanem a magyar költők körében is. Ezt használta Révai, Földi és Kazinczy, Csokonai azonban e tanulmány összeállítása idején nem tudta megszerezni (vö. KECSKÉS András: *A magyar verselméleti gondolkodás története. A kezdetektől 1898-ig.* Bp. 1991. 132., CSAPLÁR Benedek: *Révai Miklós élete.* Bp. 1881-1889. III., 421-429., *Kazinczy Ferenc levelezése. I-XXI.* Közzéteszi VÁCZY János, Bp. 1890-1911. II. 156., Cs/Lev. 244., 247.).

²² „Das, meines Bedünkens, beste Leben des Dichters ist von Barnes, bey der Ausg[abe] desselben befindlich” (SULZER: *i. m.* „Anakreón”, I. 87.).

²³ Ezt a följegyzést először Toldy adta ki „Anacreón” címmel (vö. *Csokonai Vitéz Mihály minden munkái.* Kiadta SCHEDEL [TOLDY] Ferenc. Pest 1844. 836-839.), a kritikai kiadás készülő kötetében a „Följegyzések” között jelenik meg.

²⁴ MTAK. K 679/I. 70a, szintén a „Följegyzések” között jelenik meg.

²⁵ Ezt az Anakreón-kiadást a korabeli magyar költők közül Édes Gergely is használta, egyik Kazinczyhoz írott levelében hivatkozik rá (vö. *KazLev.* III. 81., IX. 116.).

²⁶ „zu Rom gab Spaletti 1781. Fol. die schon von Barnes benutzte Handschrift, ganz vollständig und sehr prächtig und genau heraus.” (SULZER: *i. m.* „Anakreón”, I. 86.)

²⁷ Csokonai a jegyzetben ezt írja róluk: „Az egyik nagy betűkkel c. Commentario, et B. Theca Anacreonteia, et var lection, 1785. 4. ex typ. reg. a' másik apróbb betűkkel, a' híres Bodoni' typogr. Olasz fordítással, in 4. maximo.” A Teleki-katalógusban ez áll: „praefixo Commentario et Bibliotheca Anacreonteia. c. var. lectionib. graecis literis uncialibus in 4to. Parmae. 1785. ex typ. regia. [...] graece, litteris minusculis, cum vers. italica E. Pilenei. in 4to. Parmae. typ. Bodonianis. 1793.” (Vö. *i. m.* 9.)

„legszebb, legjobb, legbővebb, és mind külső mind belső érdemére nézve legfedelmibb a' Parisi, a' mellyben nem tsak a' Görög Textus legcorrigáltabb, a' Deák fordítás mind versben, mind folyóbeszédben legderekabb; hanem a' Daloknak száma is több újjonnan feltalált Darabokkal van szaporítva, az Író képzeletei pedig Párisnak mái híres Piktorjai és Metszői által Táblákra vagynak tétetve, 's a' mi több az oda-való legnagyobb Muzsikuskok által a' Görög Textus Muzsikái Compositióra van véve.”

Jean Baptiste Gail, francia költő munkája (*Odes d'Anacreon, traduites en Français avec le texte grec, la version latine et notes critiques, par la Citoyen Gail, avec estampes, odes grecques, mises en musique par Gosséc, Mehul, le Sueur et Cherubini, et un discours sur la musique grecque. Edition plus complete que toutes celles qui ont paru jusqu' à ce jour, Párizs 1799.*) 64 dalt, 57 töredéket és azok francia nyelvű fordítását tartalmazza, valamint négy kottamelléklet és három rézkarlenyomatot.²⁸ A könyv ma is megtalálható a debreceni kollégium könyvtárában,²⁹ benne Tóth Mihály, helyettes könyvtáros 1813. szeptember 4-i latin nyelvű kéziratos bejegyzésével, amely szerint Csokonai Bécsből kapta,³⁰ s anyjától, Diószegi Sárától vásárolta meg a könyvtár 33 Rhénes forintért.³¹ Az *Anakreoni Dalok* 1806-os kiadásának előszava szerint ez a kiadás mintaként szolgált volna a költő számára saját gyűjteménye megszerkesztésében.³²

Az Anakreónról szóló értekezések közül csak néhányra utal Csokonai, de egyértelműen kiderül, hogy egyiket sem ismerte: Degennek „Anákreónra tett halhatatlan gondolatait a' könyvnek nem léte miatt” nem közölte, mert „sem kiadását, sem Értekezését” nem találta meg, és a másik két szerző, Herder és Schneider könyvét sem olvasta.³³ Ez a tény azonban nem csökkenti Csokonai érdemeit, inkább azt igazolja, hogy valóban minden előzmény, minta nélkül írta meg saját tanulmányát.

²⁸ A kötetet részletesen bemutatja PELLE Erzsébet: *Un poète cosmopolite du XVIII. siècle: Michel Csokonai et la littérature française. – Csokonai Mihály és a francia irodalom. Szeged 1933. 28–29.*

²⁹ Jelzete: G. 128.

³⁰ Ellentmondásos adattal szolgál ezzel kapcsolatban Márton József egyik levele, mely szerint a következő könyvet (vagy könyveket?) küldte el Bécsből Csokonainak: „Odes d'Anacréon. de 31 ft. 's egynéhány kr. a' mint bele van írva. Degentől.” (vö. Cs/Lev. 292.). Ez egyrészt azért furcsa, mert úgy tűnik, mintha egyetlen műről lenne szó, Degennek viszont nem volt francia nyelvű Anakreón-kiadása, másrészt azért, mert Degen nevével találkozunk ugyan a tanulmányban, de azt írja róla a szerző, hogy „sem kiadását, sem Értekezését fel nem találhattam.” Arról lehet szó, hogy Márton József Gail művét küldte el Bécsből, s Degen neve tévedésből került oda. Valószínűleg az utóbbit is kérte barátjától Csokonai. A „Jegyzések...” fennmaradt fogalmazványa szintén ezt a feltevélezt erősíti meg, mert egyértelműen kiderül belőle, hogy Gail kiadásának adatai utólag kerültek a szövegbe.

³¹ L. ehhez még VARGA Zsigmond: *A kollégiumi nagykönyvtár és vele kapcsolatos múzeum kialakulási története és egyetemes művelődési jelentősége. Debrecen 1945. 71. és 228.,* ahol a híres kiadások között szerepel a mű, mint Csokonai Vitéz Mihály könyve.

³² Vö. AD. IV.

³³ Herderre vonatkozóan l. a 15. lábjegyzetet, amit pedig SCHNEIDER idézett munkájáról (*Anmerkungen über den Anakreon, Lipsce 1770.*) ír – „Schneider is sok szép jegyzéseket tesz az Anákreón' Poézisáról, az ő követőiről 's ezeknek elmebeli erejéről.” – teljesen megegyezik a Sulzernél olvasható gondolatokkal: „Die, mir bekannten, wichtigsten eigentlichen Erläuterungsschriften sind die Anmerkungen über den Anakreon (von J. Gottl. Schneider) Lepz. 1770. 8. (in deren ersten Abschnitt gute Bemerkungen über die Dichtungsart selbst, über die Unterschiede zwischen dem Anakreon und seinen Nachahmern, über das verschiedene Genie der Dichter in dieser Manier, u. a. m. enthalten sind.)” (SULZER: *i. m.* „Anakreon”, I. 87.).

Az elméleti források után a szerző megnevezi Anakreón legszerencésebb követőit, külföldi és magyar fordítóit – az előbbiekkal kapcsolatban ismét Sulzerre támaszkodva, anélkül, hogy erre utalna. Az anakreontikusok közül egyet emel ki: „Minden nemzeteknél vagynak már a' kik Anákreontismusokat, vagy Anákreon' lelke szerént frott apró Dalokat tsináltak; de egy sem vitte a' Poézisnak ezt a' Nemét olyan tökéletességre, mint a' Németeknél GLEIM, a' kit azután, (a' szokás szerént) egész sereg nyomorúltt hímezők követtek és bosszontottak.”³⁴ Johann Ludwig Gleimről, „a német Anakreónról” más munkájában is elismerően nyilatkozik, A' *Tavas*z jegyzeteiben ezt írja: „Gleim, egy a' legjobb és legkellemetesebb német poéták, jelesbben a' lírikusok közül: Kleisttal egyidőbeli, s néki barátja.”³⁵ Próbálta megszerezni kötetét (*Versuch in scherzhaften Liedern*, első kiadása: 1744., a jegyzetben az 1749-es berlini szerepel és egy másik kötete: *Lieder nach dem Anakreon*, Berlin 1766.), de ismét sikertelenül.³⁶

A külföldi fordításokról röviden értekeznek: „Az Olaszoknál és Frantziáknál már több fordította 12 Poétánál; az Ánglusoknál 6 fordítása van; Németül és Spanyolúl pedig az eredeti metrumon próbálták fordítani.” A jegyzetben ez áll: „Német lábakon próbálta MEINECKE (Leipz. 1776. 8.). Spanyol nyelven pedig Estevan Man. VILLEGAS, (az ő Eroticaonak Iső Részében. Najera. 1617. 4.) –”³⁷ Nem valószínű, hogy ismerte ezeket a fordításokat, annál bőségesebb jegyzetet ír viszont a magyar anakreontikusokról, akik közül Édes Gergelyt, Zechenter Antalt, Földi Jánost, Dayka Gábort, Rajnis Józsefet, Ráday Gedeont és Kazinczy Ferencet nevezi meg, s nem hallgatja el egyéni véleményét sem az egyes költők próbálkozásainak színvonaláról.

3. A tárgyi és nyelvi magyarázatokhoz használt lexikonok, természettani munkák, szépirodalmi művek

Az egyes dalokhoz készült magyarázatok nagyrészt tárgyi és nyelvi jellegűek: mitológiaiával, általános műveltséggel kapcsolatos fogalmakat (Lyaeus, Cythére, Polymnia, Parnasszus, Orgiák, Idalia, Jámbus, Sirius, nepenthes, Thales, Guarini), a kötetben használt elavult, népnyelvi vagy kevésbé ismert szavakat (Lomb, kókkadni, Martalék, keser'édés), illetve a természettan területéről származó neveket (Jázmín, Szamótzta, Rukercz, Nardus, ámbra) értelmez a költő. Ehhez különböző jellegű könyveket használt: lexikonokat, szépirodalmi műveket, valamint természettani munkákat.

Különösen sok adat származik – gyakran utalás nélkül – a francia Pierre Bayle híres lexikonából (*Dictionnaire historique et critique, par Mr. Pierre Bayle. Cinquieme edition, revue, corrigée, et augmentée. Avecla vie de l'Auteur, par Mr. des Maizeaux*, Basel 1738.). Ebben a szerző a viszonylag rövid szócikkekhez terjedelmes, anekdotákkal, magyarázatokkal bővített jegyzeteket fűzött, főként ezekből merített Csokonai. A debreceni kollégiumban ma is megtalálható a felvilágosodás idején igen népszerű mű,³⁸ melynek korabeli megítélésére vonatkozóan érdekes adalékkal szolgál Sárvány

³⁴ Sulzer így ír Gleimről: „Gleim ist der erste Deutsche, der glücklich in der Art des Anakreons gedichtet hat. Der Beyfall, womit seine scherzhaften Lieder aufgenommen wurden, hat eine Menge elender Nachfolger hervorgebracht.” (SULZER: *i. m.* „Anakreon”, I. 86.)

³⁵ A' *Tavas*z. Írta KLEIST. Fordította CSOKONAI VITÉZ Mihály. Második kiadás. Nagyvárad 1806. Szükséges Jegyzések.

³⁶ Vö. Cs/Lev. 244., 247.

³⁷ Ezek az adatok Sulzertől származnak, aki viszont sokkal bővebben szól a fordításokról, nem csupán számokat, hanem neveket is említ (vö. SULZER: *i. m.* „Anakreon”, I. 86–87.).

³⁸ Kölcsey Ferenc debreceni tanulmányai idején szintén dolgozott ebből a műből, igazolják ezt 1809-es, Debrecenben keletkezett, görög filozófiai tárgyú jegyzetei, amelyeknek forrása Bayle lexikona (vö. VASSÁNYI Miklós: *Pierre Bayle hatása a görög filozófiát jegyzetelő Kölcseyre.* = *ItK* 1992. 83–89.).

Pál 1802-ből való följegyzése, aki a könyvtár használati szabályzatába a következő tanárkari végzést jegyezte föl: „Mivel a kir. helytartó tanács elrendelte, hogy olyan könyvek, melyek a vallásra, az erkölcsre vagy a közrendre vonatkozóan ártalmas tanításokat tartalmaznak – mint különösen Voltaire, Rousseau, Helvetius és a Bayle szótára –, csak annak kölcsönözhető ki, aki vállalkozik megcáfolásukra; a tanári kar az eddigi könyvtárhasználati utasításokat megtoldja »sub poena cassationis« – egy újjal, mely szerint a könyvtárosok a fent megnevezett vagy hasonló könyveket senkinek – professzorokat és a helybeli református egyház lelkipásztorait kivéve – ki ne kölcsönözzenek.”³⁹

Más külföldi és magyar szerzők lexikonait, szótárait is megtaláljuk a szómagyarázatokban: Carolus Stephanus: *Dictionarium Historicum, Geographicum, Poëticum...* (Genf 1596.) c. munkája mellett a XVII. századi német orvos, Stephan Blancard orvosi lexikonát: *Lexicon Medicum triperitum, renovatum, in quo artis medicae termini, in Anatome, Chirurgia, Pharmacia, Chymia, Re Botanica, Etc. Editio novissima, addidit et interiecit D. Jacobus Fridericus Isenflamm*, Lipsiae 1777. I–II. A könyvben, mely jelenleg is megtalálható a debreceni kollégium könyvtárában, két kéziratot bejegyzés olvasható, a második Csokonaira vonatkozik.⁴⁰

Szenczi Molnár Albertről és latin–magyar, magyar–latin szótáráról (*Dictionarium latinoungaricum és Dictionarium ungaricolatinum*, Nürnberg 1604.) mély tisztelettel nyilatkozik: „MOLNÁR ALBERT, az a’ minden tekintetben nagylelkű és hasznos hazafi, a’ kinek érdemeire nekünk maradékoknak tsak azért is szemesebben kellene ügyelnünk, hogy eleink háladatlanságát valamennyire jóvá tennők, – Molnár Albert sok gyökérszókat megtartott számunkra, a’ mellyeknek vesztesége pedig mindenkor a’ leggazdagabb forrásait dugja bé a’ nyelv bővítésnek.” A jegyzetben utal arra, hogy „Szívre-ható, a’ mit Pápai PÁRIZ Ferentz ír az ő Deák Dictionáriumának Előbeszédjében a’ szegény Molnár Albert felől, és a’ mit ott bizonyítanak a’ BISTERFELD’ Versei. Lásd életét és munkáit a’ BOD Péter’ Magyar Athénássában, a’ 181–184 lap. és a’ Gróf RÁDAY’ tudósítását az Orpheus II. Kötetj[ének] 97 lapj[án].” A magyarázatokban egyes szavakat (Lomb, Martalék) e szótára alapján értelmez Csokonai.

A jegyzetek, magyarázatok háttérben egyértelműen fölfedezhető a költő természettudományos érdeklődése, amelynek nyomaival az életmű más darabjaiban is találkozunk.⁴¹ Különösen a botanika érdekelte, egy-egy növény nevéhez részletes tudományos magyarázatot fűzött. A források között legtöbbször Linné (*Systema Naturae...*) és Plinius (*Historiae Naturalis Libri XXXVII.*) műveire hivatkozik, emellett korabeli német és magyar tudósok könyveit említi: Johann Friedrich Blumenbach: *Handbuch der Naturgeschichte* (Göttingen 1791.), Carl Philip Funke: *Naturgeschichte und Technologie...* (Braunschweig 1794–95.), valamint Georg Christian Raff népszerű tankönyvét (*Naturgeschichte für Kinder*), illetve ennek magyar fordítását (*Természeti história a’ Gyermekeknek, mellyet Raff György Kristián göttingai tanító után, Némelly hozzáadásokkal, és szükséges változtatásokkal, a’ maga köliségén Magyarúl kiadott, és kinyomtatott Fábrián József*. Veszprém 1799.). E munka lefordítása egyébként Csokonai tervei között is szerepelt.⁴² A magyar szerzők közül Melius Juhász Pétert és Földi Jánost nevezi meg. Melius könyvéhez (*Herbarium. A fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól*, Kolozsvár 1578.) nem

³⁹ Vö. VARGA Zsigmond: *A kollégiumi nagykönyvtár és a vele kapcsolatos múzeum kialakulási története és egyetemes művelődéstörténeti jelentősége.* = Db. 1945. 92–93.

⁴⁰ Jelzete: Q. 1269. Az első kötetben Nagy Sámuelnek, Csokonai barátjának a bejegyzése, a másodikban pedig: „est Michaëlis Csokonai Debrec. 1^a Junii. 1793.”

⁴¹ Erről a témáról részletesen I. BEKE Ödön: *A botanikus Csokonai.* = ItK 1959. 478–482.

⁴² Vö. Cs/Lev. 88., 551.

jutott ugyan hozzá, s az adat, amit idéz, helytelen,⁴³ de elismerően nyilatkozik róla az egyik láb-jegyzetben:

„Ez a nagy és tudós ember született Horhi nevű falujában Somogy Vármegyének, [...] igaz neve vólt Juhász, de a' mit az akkorbéli szokás szerént görögül Méliusnak tsinált. Vólt ő Debretzeni Pap, és Püspök. Nagy embert játszott a' Reformatio' idején. A' híres Duditussal sok illetlen visszálkodást tsináltak. Megholt 1572 eszt[endőben]. Kár, hogy Herbariuma, a' midőn ezeket írom, kezemhez nem kerülhet! –”⁴⁴

Földi Jánosnak két természettani munkáját idézi: *Rövid Kritika és Rajzolat a' Magyar Fűvésztudományról*, Bécs 1793., valamint *Természeti história. A' Linne Systémája szerént. Első tsmó. Az állatok országa*, Pozsony 1801. Az utóbbit a szerző halála után Csokonai maga kívánta folytatni, mivel – mint írja –

„Egy Európai Nemzet sem ditsekedhetik még azzal, hogy ő néki tiszta, világos, okos, és Systematica nomenclatioval bíró Nat[uralis] H[isto]riája volna. Homály, zűrzavar és egész Chaos uralkodik, a' Németbe szintűgy, mint a' Frantziába, vagy akármellyikbe. A' Magyar mutathatott volna ebben a' fontos pontban remeket; ha a' Halál tőlünk nem irgylente volna Földiben ezt a' szerentsénket. Én az említett Tudóssal 6 esztendeig voltam szoross barátságban, esmérem studiumit, esmérem kézírásait.”⁴⁵

Ez a terve azonban – Raff könyvének lefordításához hasonlóan – nem valósult meg.

A tárgyi és nyelvi magyarázatok lábjegyzeteiben sok szépirodalmi művet találunk. A nem antik szerzők közül – az említett Anakreón-fordítókon és róla értekezőkön kívül – nagyon keveset említ Csokonai: Heinrich von Kleistot,⁴⁶ a francia Jacques Delille-t, a korábbi századokból pedig Guarinit és Morus Tamást, ókori szerzőktől (pl. Homérosz, Athénaiosz, Vergilius, Horatius, Stadius Tibullus, Lucanus, Ovidius, Plutarkhosz, V. Paterculus, Aelianus, Dionüszosz Longinosz, Diogenész Laertiosz) azonban annál többet idéz. Néhányukra többször utal, más-más vonatkozásban, általában konkrét szöveghelyet jelölve, illetve idézve tőlük. Vergiliusszal kapcsolatban azt is tudjuk, melyik kiadást használta: Christoph Gottlob Heyne, német klasszika-filológus, göttingai professzor, 1787-es Vergilius-kiadásához (P. Virgili Maronis: *Opera varietate lectionis et perpetua adnotatione illustrata a Chr. Gottl. Heyne*, Lipsiae 1787–89., I–IV.) 1802-ben jutott hozzá.⁴⁷ A lábjegyzetekben előforduló szerzőknek, műveknek körülbelül egyharmadát teszik ki antik költők, írók munkái. Mindez a költő klasszicista műveltségéről tesz tanúbizonyságot. Meg kell azonban állapítanunk, hogy itt is fölfedezhető a költő sajátos jegyzetelési módszere. Gyakran tűnik úgy, hogy elsődleges forrásból idéz, illetve arra utal, valójában viszont az utóbbi hat szerzőre, illetve a konkrét szöveghelyekre – ismét anélkül, hogy ezt külön jelölne – Bayle lexikonának megfelelő szócikkei alapján hivatkozik.

⁴³ „Mélius vagy Horhi Juhász Péter, a' maga Magyar Herbariumában, a' Bellist Rukertznek nevezi”. A könyvben szerepel ugyan a *Bellis*, de a *Rukertz* elnevezés nem (vö. MELIUS JUHÁSZ Péter: *Herbarium*. Sajtó alá rendezte: SZABÓ T. Attila, Bukarest, 1979. 192–193., valamint BEKE Ödön: *i. m.* 480.).

⁴⁴ A költő más írásában is említi őt, mint olvasásra érdemes régi magyar író (vö. *A' Tavasz*. Írta KLEISZT. Fordította CSOKONAI Vitéz Mihály. Komárom, 1802. XII.).

⁴⁵ Vö. Cs/Lev. 232–233.

⁴⁶ Kleist kötetét Kazinczy 1792-ben ajándékozta Csokonainak (vö. Cs/Lev. 250., 401.).

⁴⁷ Vö. Cs/Lev. 159., 667.

Dolgozatunkban megpróbáltuk fölvezetni Csokonai egyik összetett, sokrétű tanulmányának forrásait. A lábjegyzetekben megjelölt művek itt bemutatott hosszú, de nem teljes listája reményeink szerint tovább színesítheti a költőről alkotott képet. Az elméleti bevezetéshez használt esztétikai munkák jelzik irodalomelméleti tájékozódásának irányát: jól ismerte és haszonnal forgatta a felvilágosodás idején, valamint a korábbi századokban nagyra tartott költészettani munkákat, de érdeklődése, tájékozottsága révén olyan műveket is felfedezett, amelyek új irányba, a herderi szemléletmód felé mutatnak. Az Anakreon-irodalom bemutatásában megjelölt szerzők, művek – mint láthattuk – nagyrészt Sulzer lexikonából származnak. Ez a tény jól szemlélteti, hogy a magyar anakreontikusok számára valóban a német irodalom szolgált mintaként, nem csupán az anakreóni dalköltészetben, hanem a kiadásokban, illetve a róla szóló elméleti írásokban is. Ugyanakkor rámutat a hiányságokra: az új ízlés eljutott ugyan hozzánk, s költőink közül sokan követték, de nagyon keveset ismertek az ilyen témájú fordítások, kiadások, értekezések közül, vagy ha ismerték őket, nem vagy csak nagyon nehezen tudtak hozzájutni egy-egy kötethez. Csokonai tehát merész feladatra vállalkozott, amikor minden előzmény, mint a nélkül hozzákezdett az *Anakreoni Dalok* jegyzeteinek, valamint „az Anakreon’ és Hafiz’ Életéről ’s az Anakreoni és Persa Poézisről való Értekezés” megszerkesztéséhez, mégis – lehetőségeihez képest – nagyon körültekintően, tudományos igényességgel próbálta megírni tanulmányát, leginkább talán a jegyzetekhez, a tárgyi és nyelvi magyarázatokhoz fölhasznált könyvek száma és sokszínű témája jelzi ezt. Különösen érdekesek ebből a szempontból a természettani munkák, amelyek tanúsítják a természettudományok iránt is élénken érdeklődő tudós költő tájékozottságát, olvasottságát. A rendelkezésünkre álló adatok szerint Csokonai élete végéig gyűjtögette az anyagot e számára igen fontos munkához, de sajnos – éppen az előbb említett nehézségek miatt – befejezni már nem tudta.

A „Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra” c. tanulmány lábjegyzeteiben szereplő művek számbavétele és alaposabb vizsgálata mindezen túl segítségünkre lehet filológiai problémák megoldásában is: támpontot adhat a sokat jegyzetelő, de ezek forrását gyakran meg nem nevező költő által ismert, szívesen forgatott könyvek listájának összeállításához vagy egy-egy följegyzés forrásának azonosításához. Emellett tanulságos példákat szolgáltat annak bizonyítására, hogy ha Csokonai megemlíti ezekben neveket, műcímeiket, abból nem feltétlenül következtethetünk arra, hogy valóban ismerte, olvasta is őket.

OROSZ BEÁTA

„**Ofner Medizinsch-Chirurgische Bibliothek**”. A magyarországi könyvkiadás XVIII. századi története voltaképpen még feldolgozatlan. Érvényes ez a megállapítás a szakkönyvek, így az orvosi művek megjelenítésére. A nagyobb összefoglaló munkákban csak apró utalásokat találunk, s kevés ide vonatkozó adatot közölnek a nagyobb nyomdatörténeti monográfiák is, csak néhány tanulmány foglalkozik érintőlegesen ezzel a kérdéssel.¹

Ezért érdemes bemutatásra a – sajnos, csak pár évig működő – könyvsorozat, amely először próbált szervezeten gondoskodni a hazai orvosok, seborvosok (sebészek) szakirodalmi igényei-

¹ GORTVAY György: *Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. I.* Bp. 1953. – KÓKAY György: *A könyvkereskedelem Magyarországon.* Bp. 1997. – KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* 3. kiad. Bp. 1996. – továbbá GAZDA István: *A szakkönyvkiadás kezdete Pesten.* = Technikatörténeti Szemle 1993. 159–172. – KAPRONCZAY Katalin: *A cenzúra szerepe a magyarországi természet- és orvostudományi szakirodalom kiadástörténetében.* = Orvostörténeti Közlemények 2000. 170–173. köt. 85–101.